

Studia Christiana vol.5

Kresťanstvo v časoch sv. Vojtecha. Editori: Rastislav Kožiak – Jaroslav Nemeš. Kraków : Wydawnictwo Towarzystwa Słowaków w Polsce, 2009. 152 s. ISBN 978-83-7490-255-7

© Centrum pre štúdium kresťanstva. Všetky práva vyhradené.

Pri citovaní prosíme dodržať autorské práva jednotlivých autorov a uvádzať zdrojovú publikáciu.

All published work, regardless of the medium in which it was published, is considered by law to be copyrighted by the author. It is important that all such articles and references to them be attributed to the author and source.

Sv. Vojtech a James Cook.

Tabu a strach z večného návratu

Katarína Marčeková

MARČEKOVÁ, Katarína: Saint Adalbert and James Cook. Taboo and the Fear of Eternal Return. In *Kresťanstvo v časoch sv. Vojtecha*. Kraków : Wydawnictwo Towarzystwa Słowaków w Polsce, 2009, pp. 11-20.

On the example of these two different studies about the saint Adalbert and James Cook, we want to show and explain the terms of taboo, time, collective and cultural memory, which connect the people under the same rules and rites into the one society. All these people are in the different occasions able to handle in the same way.

KEYWORDS: Saint Adalbert. James Cook. Taboo. Collective Memory. Cultural Memory. Aliteral Society. Jan Assman.

Medzi osudmi sv. Vojtecha a Jamesa Cooka existuje niekoľko paralel. Oba ja umreli násilnou smrťou v cudzej – barbarskej – krajine a u oboch by sme mohli povedať, že dôvodom ich smrti bolo porušenie platných pravidiel, prekročenie zákazu. Toto sú jediní dve veci, ktoré ich spájajú. Časovo aj spoločensky sú to dve oddelené entity. Oddeluje ich 800 rokov a kanál La Manche. Predmetom nášho exkurzu bude ukázať si však na týchto dvoch prípadoch význam pojmu tabu, času a spoločnej pamäte.

Čo vieme o sv. Vojtechovi sú legendy.¹ Z písomných prameňov naše poznanie o ňom obohacuje Boleslavov edikt,² správa z *Grana*, venovanie, ktoré

¹ KARWASIŃSKA, Hedvigis (Ed.). S. Adalberti Pragensis episcopi et martyris Vita prior. In *Monumenta Poloniae Historica, series nova IV/1*. Warszawa 1962; Tá istá (Ed.). S. Adalberti Pragensis episcopi Vita altera auctore Brunone Querfurtensi. In *Monumenta Poloniae Historica, series nova IV/2*. Warszawa 1969.

² *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I*. Ed. Gustavus Friedrich. Pragae : A. Wiesneri, 1904, č. 37, s. 43. Staršie bádanie si ešte nebolo isté autenticitou tohto listku. Novšie sa síce o nej nepochybuje, nie však vďaka presvedčivému dôkazu, ale kvôli nepokračujúcej diskusii o problematike. Pochádza z rovnakého heiligenkreuzského rukopisu ako bula Štefana V., údajné Vojtechovo kázanie a zbierka niekoľkých biskupských kapitulárov a penitenciárov z karolínskej doby. Porovnať k tomu TŘEŠTÍK, Dušan - ZACHOVÁ, Jana. Adhortace De ammonicione ad presbyteros a biskup Vojtěch. In *Český časopis historický*, 2001, roč. 99, s. 279-282.

Kristián včlenil do prológu svojho diela,³ a tzv. *Passio Tegernseense*.⁴ Zaujímavé kombinácie sa objavujú po preskúmaní jeho údajnej „pozostalosti“⁵ a jeho vlastného literárneho diela.⁶

Hlavným prameňom legiend o sv. Vojtechovi sú dve skoro súčasne napísané legendy. Ale aj v ich prípade sa v ich interpretácii stretávame s pletencom rôznych názorov. Hoci sa medzi významnými historikmi⁷ a literárnymi vedcami⁸ objavili stúpenci názoru, že priorita patrí *Quatuor immensi iacet*, čiže veršovanej vojtešskej legende, nedá sa povedať, že by táto teória mala všeobecnú platnosť.⁹ Už len z toho dôvodu bude potrebné prisúdiť skutočné prvenstvo Canapariovej legende, ktorú spísal dva roky po Vojtechovom martýriu pravdepodobne sám Notker z Lutychu.¹⁰ Dnes táto skladba existuje v troch redakciách, najpôvodnejšia sa označuje ako cisárska. V tesnom závесе za Notkerom, v roku 1004, zložil druhú legendu ďalší Vojtechov súčasník Bruno z Querfurtu. Tomu sa o niečo málo neskôr – asi začiatkom roku 1009 – podarilo v Poľsku pripraviť aj druhú, kratšiu redakciu svojej skladby. Až niekedy na konci 11. storočia vystúpil do predia autor legiendy *Quatuor immensi iacet*, možno českej proveniencie.¹¹

Keďže sa však naša práca zaoberá okolnosťami jeho smrti, a nie rozborom

³ *Incipit vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmille ave eius. Prologus.* In *Kristiánova legenda : Život a umučení svätého Václava a jeho báby sväté.* Ed. Jaroslav Ludvíkovský. Praha : Vyšehrad, 1978, s. 8-10, tiež kap. 7, s. 68.

⁴ *Passio Adalberti episcopi Pragensis.* In *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores* 15.2. Ed. Georg Waitz. Stuttgart 1888, s. 705-708.

⁵ TŘEŠTÍK - ZACHOVÁ, ref. 2, s. 283-284.

⁶ K ďalšej Vojtechovej pozostalosti sa radia asi len homília o sv. Alexiovi a legenda o sv. Gorgoniovi. Tamtiež, s. 282.

⁷ KOLBERG, Augustin. Das Lobgedicht auf den hl. Adalbert. In *Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde Ermlands, 1879-1881*, č. 7, s. 79-112, 373-598 a UHLIRZ, Mathilde. *Die älteste Lebensbeschreibung des hl. Adalbert.* Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1957 (Schriftenreihe der historischen Kommission der Bayerischen A. d. W. 1).

⁸ KRÁLÍK, Oldřich. O nejstarší vojtešskou legendu. In *Československý časopis historický*, 1961, roč. 9, s. 865-880; ten istý. *Filiace vojtešských legend.* Praha : Vyšehrad, 1971.

⁹ Prehľadné TŘEŠTÍK, Dušan. Radim, Kristián, vojtešské legendy a textologie. In *Československý časopis historický*, 1967, roč. 15, s. 691-704. Dôkladný rozbor práce poskytuje aj KALVODOVÁ, Jana. *Versus de passione sancti Adalberti.* Brno 1962 (dizertácia na Ústave klasických štúdií FF MU). Obe diela prinášajú dostatočné dôkazy pre jej neskorší pôvod.

¹⁰ Dokázal to dôkladným rozborom najstaršieho rukopisného zachovania skladby FRIED, Johannes. Gnesen – Aachen – Rom. In BORGOLTE, Michael (ed.). *Polen und Deutschland vor 1000 Jahren.* Berlin : Akademie Verlag, 2002, s. 235-279.

¹¹ VILIKOVSKÝ, Jan. *Versus de passione s. Adalberti.* Několik poznámek. In *Sborník prací Filologické fakulty University Karlovy*, 1929, č. 6, s. 317-350. Autor definitívne odlišil autora *Quatuor* od Kosmasa, potvrdil však predpoklad, že táto pamiatka pochádza z poslednej štvrtiny 11. storočia. K tomu aj korekcie v RYBA, Bohumil (rec.): Vilikovský, Jan: *Versus de passione S. Adalberti.* Několik poznámek. In *Listy filologické*, 1930, roč. 57, s. 392-401.

prameňov, podme sa vydať po jeho stopách.

Po peripetiách dostatočne popísaných v predchádzajúcich prameňoch už nezostalo Vojtechovi nič iné len sa vydať na cestu za večnou korunou, ktorú mu zabezpečila práve jeho mučenícka smrť. Jeho osud sa naplnil na území Prusov 23./24. apríla 997. Ako však k jeho smrti došlo? Pramene o nej informujú nasledovne:¹²

Spolu so svojimi dvomi sprievodcami prišiel bojovník Boží na jedno miesto, ktoré obohané riekou tvorilo ostrov. Tam zostali niekoľko dní, pokým sa k ušiam pohanov nedostali zvesti o tom, že majú hostí z iného sveta, nepoznaného odevu a životného štýlu.

Najprv prišlo na malej lodi niekoľko ľudí, ktorí zoskočili na pevninu mrmľajúc si niečo barbarské a dusiac sa hnevom ich spovedali. Rosa kráľa, rosa medu boli v slovách biskupových, sediac držal pred sebou žaltár, v ktorom sú obsiahnuté všetky slová z úst Božích. Jeden z nich (pohanov), najhorší zo zlosynov, prišiel za ním, šomrajúc niečo škodlivého, zdvihol svoje kostnaté ramená do výšky a sotil palicou modliaceho sa biskupa do ramien. „Pokiaľ nezmiznete –povedal- veľmi rýchlo vás zbavíme hláv, mučiac vás veľkou bolesťou a mnohými spôsobmi smrti“... a ako to šlo ďalej? Vyhnaní prišli na trh, kde bolo veľa ľudí. Náhle stoja okolo svätého muža v dlhých radoch hlavy psov, ktorí, otvoriac papule, sa pýtajú, odkiaľ prichádza, kto je. Prečo prišiel, keď ho nik nevolal? Vlky žíznia za krvou, hrozia smrťou za to, že im on nesie život. Ledva vyčkajú kým dohovori, škrabú sa a vysmieľajú sa mu, lepšieho nevediac, vyzývajú ho, aby hovoril trasúc pritom hlavou. ... Oni ale, už dlhšie zhrození, vysmieľajú sa nebeským slovám, bijú palicami o zem, plnia vzduch bučaním, nebijú ho však rukami, ale vykrikujú svoj hnev, vysielajúc tak svedectvo temnej krutosti k ušiam cudzincov. „Kvôli týmto mužom -hovoria- bude naša zem neplodná, stromy neurodia, nenarodí sa dobytok a starý umrie. Zmiznite z nášho územia! Pokiaľ nepohnete svojimi nohami, budete trpiac veľkou bolesťou zlou smrťou umierať!“ aj tým, ktorí bývajú na hraniciach ríše

¹² Sancti Adalberti Vita prior, kap. 30. In MPH SN IV/1, ref. 1, s. 47. Bez datovania Vojtechovo úmrtia: Sancti Adalberti Vita altera. In MPH SN IV/2, ref. 1; Annales Quedlinburgenses ad a. 997. In *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores* 3. Ed. Georg H. Pertz. Hannover 1839, s. 73; Thietmari Merseburgensis Episcopi Chronicon IV. 28 (19). In *Monumenta Germaniae Historica Scriptores Rerum Germanicarum Nova Series* 9. Ed. Robert Holtzmann. Berlin 1935, s. 165; Annales Pragenses ad a. 997. In *Fontes Rerum Bohemicarum* 2.2. Ed. Josef Emler. Praha 1875, s. 376-380, resp. s. 377; Cosmae Pragensis Chronica Boemorum I. 31. In *Monumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Germanicarum Nova series* 2. Ed. Berthold Bretholz. Berolini 1923, s. 55.

a dobrých cudzincov pustili, hrozia smrťou. Vyhrážajú sa s penou hnevu okolo úst, že im zapália domy, zničia majetok, ženy a deti predajú....

Misionári sa preto rozhodnú preobliecť sa ako pohania, vlasy a bradu si nechať narásť. Ich pokus je však neúspešný, preto sa vracajú na morské pobrežie, kde sú zajatí. Tí, ktorí boli pri jeho smrteľnom boji, hovoria, že biskup nevypovedal slova, keď ho zviazaného priviedli na úpätie kopca, kde jeho pekné telo siedmymi bodnutiami kopijou prebodli. Ten, čo ho ako prvý bodol a s tmavou tvárou tam stál, aby martýra zabil, sa slabým hlasom spýtal: čo chceš otec? Máš to, čo si vždy chcel, po utrpení pre tvojho vyvoleného Krista konečne umri!...

Predák a pohanský kňaz vrazil ako prvý žeravú dýku do jeho srdca. Potom naplnili ostatní ten zločin. ...

Takto teda o smrti Vojtecha hovoria pramene. Ako najdôležitejšie, pokiaľ odhliadneme od tendenčnosti správy, resp. jej opisov a predstavenia pohanov ako zlých a misionárov ako dobrých, sa nám objaví veta, ktorú hovoria pohania biskupovi a jeho dvom sprievodcom a v ktorej predstavujú svoj pohľad na svoj svet a pravidlá jeho fungovania: kvôli VÁM, vášmu bohu, vášmu poriadku a systému, ktorý sa u nás snažíte zaviesť, sa NÁM nič neurodí, naša zem zostane neplodná, stromy neurodia, dobytok umrie a nový sa nenarodí. Tým sa poruší poriadok na našom svete a ten zanikne a my s ním. Preto odíďte!

Druhým príkladom použitým v našom rozprávaní je smrť moreplavca a objaviteľa Jamesa Cooka. Keď James Cook dorazil prvýkrát na Havajské ostrovy, domorodci ho považovali za nadpozemské stvorenie s nadaním pre stavbu lodí. Preto pred ním na pláži Waimea padli na kolená.¹³ Aj pri svojom druhom návrate bol pozitívne prijatý. Sám o domorodcoch napísal, že sa s toľkou otvorenosťou a pohostinnosťou stretol len málokedy. Nebolo pre nich nič neobvyklé prišielcom dôverovať, naložiť tovar na loďky a spolu s nim sa priplaviť k lodiam, vylodiť... nemali strach z toho, že by mohli dostať nezaplatené, alebo by mohli byť zabití. Cook ako kapitán uprednostňoval prísny spôsob zaobchádzania s posádkou. Najmenšia chyba bola potrestaná. Pokiaľ sa námorník dopustil previnenia voči domorodcovi, bol za prítomnosti tohto potrestaný. Práve pre toto nestranné konanie a silne vyvinutý zmysel pre spravodlivosť si u domorodcov vyslúžil rovnaké postavenie ako Ethua – dobrý boh, ktorý bol rovnako obdarený veľkou mocou a múdrosťou, bol bohom mieru, pokoja, plodnosti a ľudského šťastia. Na Havaji mal meno Lono a bol domorodým obyvateľstvom vysoko vážený. Zaují-

¹³ EMERSLEBEN, Otto. *James Cook. Seeman, Entdecker, Naturforscher*. Berlin : Verlag Neues Leben, 1989, s. 280.

mavé je, že si ho predstavovali ako bradatého muža so svetlou pokožkou. Pred tým, ako zmizol za morom, svojim prívržencom prisľúbil, že sa vráti, aby ukončil ich trápenie a začal vek šťastia.¹⁴ Paralelou je, že Cooka hneď po jeho vylovení zaviedol náčelník do svätyne boha Lono.¹⁵

Lono-Cook konal pri svojej prvej návšteve na ostrove tiež dobré veci – pri-niesol nové semená, rastliny, ovocie, mal na svojej lodi čudné zvieratá, a iné...¹⁶

Podstatné veci sa začali diať pri Cookovom pokuse ostrovy opustiť. Stalo sa tak 4. februára 1779 – práve v období osláv plodnosti, čiže v období najvyššieho sviatku pre boha Lono. Domorodci ho odprevádzali, na pláži sa konali oslavy a tance, on sa im revanšoval ohňostrojom. Odchod pokazili ale aj nepríjemné skúsenosti. Jednou bolo pochovanie zomretého námorníka v kultových priestoroch. Druhou, keď v snahe získať drevo na opravu ťažňov si námorníci poslúžili kultovými sochami domorodcov. Práve toto naštrbilo Cookovu povest' – porušil tabu, ktoré oni sami rešpektovali za každých okolností. Bol naozaj dobrým bohom, za ktorého ho považovali? Poškvrnené kultové miesto patrilo bohu boja Tu...¹⁷ Tri dni na to sa však prihnala búrka, ktorá lode značne poškodila a prinútila Cooka vydať príkaz na návrat na ostrov Kealakekua. Keď 11. februára priplávali nazad boli prekvapení, že ich na privítanie tento krát nečakala žiadna loď a v zálive nebol taktiež nik. Čo nemohli vedieť bolo, že náčelník vydal na pláž zákaz – tabu. Takže rovnako, keď začali na pláži s opravami, nik im neprišiel pomôcť a tých pár, ktorí sa odvážili, boli od ostatných domorodcov zahnaní kameňmi preč. Cook vydal príkaz opätovať palbu zbraňami. Rastúce napätie na oboch stranách si čoskoro vyžiadalo obeť na životoch. A medzi tie sa 14. februára 1779 zarátal aj kapitán James Cook. Čo sa vlastne v ten kritický deň stalo?

Ráno sa začalo hlásením o ukradnutom záchrannom člne. Z krádeže Cook upodozrieva tamojšieho náčelníka. Na potrestanie boli vyslané dva člny a vydané rozhodnutie vziať náčelníka ako zajatca, kým sa situácia nevyrieši, alebo aspoň nestabilizuje. Na zrealizovanie tohto zámeru sa podujal Cook sám. Keď prišli k dedine bolo medzi domorodcami badateľné napätie: krik, varovania, vyhrážky, jedna žena na znak vytýčenia hranice, ktorá nesmela byť prekročená, rozprestrela medzi Cookom a náčelníkom bielu plachtu. Biele plachty, čo však námorníci nevedeli, rovnako symbolizovali tabu.¹⁸ Celá ceremónia bola riadená šamanmi.

¹⁴ EMERSLEBEN, ref. 13, s. 279, 281.

¹⁵ EMERSLEBEN, ref. 13, s. 117.

¹⁶ EMERSLEBEN, ref. 13, s. 282.

¹⁷ EMERSLEBEN, ref. 13, s. 284-285, EMERSLEBEN, Otto. *James Cook*. Reinbek bei Hamburg : Rowohlt Taschenbuch Verlag, 1998, s. 120-121.

¹⁸ EMERSLEBEN, ref. 17, 1998, s. 118.

Cook a náčelník spolu vypili kokosové mlieko. Gesto zmierenia? Ospravedlnenie previnenia voči bohu Lono? Manéver na odlákanie pozornosti? Situácia sa však vyostřila, keď domorodci z diaľky začuli výstrely z kanónov. V priebehu niekoľkých minút sa dozvedeli, že pri potýčke, keď sa čln domorodcov pokúsil priblížiť k lodiam, bol zabitý aj jeden z náčelníkov. Smrť už teda mala aj meno.

Domorodci sa už nedali zastaviť. Muž, ktorého považovali za boha, nie je neomylný, zabíja podľa uváženia, nik si pred ním už nemôže byť istý, nezaslúži si už viac ich úctu. Cook vydal príkaz na ústup. Domorodci sa mu začali vyhrážať, jeden oštepom, druhý kameňom. Na jedného vystrelil dávku munície. To sa ukázalo ako osudná chyba. Výstrel netrafil a domorodci videli, že Lono nemôže ľubovoľne zabíjať, že nie je neomylný. A prišla otázka: má vôbec tú silu, ktorú sme mu pripisovali? Večný život? Alebo je smrteľný ako aj my ostatní?

Nápor sa už nedal zastaviť. Druhý Cookov výstrel jedného domorodca zabil, ale jemu neotvoril cestu k lodiam. Spiatočná cesta bola odrezaná. Keď vydal príkaz na ústup a sám sa otočil smerom k vode, bola mu uštedrená rana do tyla. Potom ďalšia rana oštepom a Cook padol do vody. Spolu s ním zahynuli aj ďalší štyria námorníci.¹⁹

Podľa niektorých autorov však nie je správne, resp. možné vysvetľovať Cookovu smrť porušením tabu, pravidiel. Johann Reinhold Foster, ktorý vydal anonymnú správu o Cookovej tretej ceste, píše, že sa charakter kapitána zmenil rovnako ako jeho myslenie a vyjadrovanie, čo pripísal za vinu ministrom námorníctva lordovi Sandwichovi.²⁰ Namiesto diplomacie v prípade ukradnutých vecí prikázal na ostrelovanie kameňmi odpovedať palbou. Mal vraj názor, že si domorodci nesmú myslieť, že preľstia Angličanov.²¹ Podľa poručíka Clerka, keby nebol Cook vypálil ako prvý salvu zo zbrane, ktorou prakticky domorodcov vyprovokoval, mohli sa dostať do člnov živý. Veď ešte pár minút predtým ich chceli pustiť. Jeho viera, že v prípade potreby, ako posledná obrana, im strelba môže pomôcť a zhromaždenie rozohnať, sa jemu aj štyrom ďalším námorníkom stala osudnou.²²

O čom nám oba pramene svedčia? V prvom prípade u Vojtecha o tom, že akýkoľvek pokus priniesť nový poriadok, nastoliť ho, je odmietnutý z dôvodu narušenia toho starého poriadku, poriadku, ktorý funguje v mikro- aj makrosvete a zabezpečuje prežitie spoločnosti, pre ktorú je platný. Život a fungovanie kmeňa je teda podmienené platnosťou jeho poriadku. Skupina získava vďaka

¹⁹ EMERSLEBEN, ref. 13, s. 284-292; EMERSLEBEN, ref. 17, 1998, s. 121-125.

²⁰ Nachwort. In FORSTER, Georg - LICHTENBERG, Georg Christoph. *Cook, der Entdecker*. 4. Auflage. Leipzig: Reclam Verlag, 1976, s. 213.

²¹ Nachwort. In FORSTER - LICHTENBERG, ref. 20, s. 214.

²² Nachwort. In FORSTER - LICHTENBERG, ref. 20, s. 216-217.

osobnej prítomnosti a stretnutiam podiel na kultúrnej pamäti. Oslavy a rituály sú vlastne sprostredkovaním a podávaním poznania, ktoré zabezpečuje identitu skupiny v čase a priestore.²³ Ako podstatné vety sa ukázali slová o ukončení „večného“ kolobehu prírody, z ktorého obvinili pohania kňazov. Či sa ako rovnako významný môže ukázať aj pokus infiltrovať sa do ich spoločnosti, o ktorú sa pokúsili tak, že si nechali narásť vlasy a nosili ich odev, je otázne. Hostia z iného sveta, nepoznaného odevu a životného štýlu bývajú však väčšinou odmietaní. Preto sa misionári mohli pokúsiť splynúť s tamojším obyvateľstvom. Avšak v ich prípade neúspešne. Prusom nevadila tonzúra a kňazský odev, ale pokus kňazov o zavedenie nového poriadku. Prusi nestoja o nový neznámy zákon kresťanov, chcú žiť podľa svojho zákona a svojím spôsobom života. Zákon kresťanov im hrozil zničením nielen ich spoločenského poriadku ale životného kolobehu - života ako takého.²⁴

V agrárnej spoločnosti bol čas riadený prírodnými cyklami, človek bol teda na striedaní ročných období závislý. Životodarný kolobeh prírody bolo potrebné udržať a popritom si človek neustále uvedomoval vratkosť prírodného cyklu zabezpečujúceho prežitie. Človek vidí v prírode jej pravidelné opakovanie, nie je schopný prekonať „tyraniu“ jej rytmického kruhového pohybu. Momentom určujúcim vedomie a konanie ľudí nebola zmena, ale večné opakovanie. A čo je najpodstatnejšie: archaická spoločnosť odmietala individuálnosť a novátorské jednanie. Normou a cnosťou bolo správať sa tak, ako sa správali predkovia po stáročia. Takýto vzorec správania sa mal morálnu váhu. Život človeka v tradičnej spoločnosti je neustálym opakovaním toho, ako sa predtým správali ich predkovia.²⁵

Práve v princípe opakovania spočíva to, čo Jan Assman popísal ako konnektive Struktur. Každá kultúra tvorí určitú štruktúru, ktorá spája v sebe dve dimenzie: dimenziu času a dimenziu sociálnu. Tieto dve dimenzie spájajú dnešok na včerajšok tým, že udržuujú spomienky a skúsenosti v určitej forme a hlavne vďaka rituálom neustále prítomné v tej ktorej spoločnosti. Normatívny aj naratívny aspekt kultúry, aspekt múdrosti a rozprávania, vytvárajú pocit príslušnosti alebo identity a tým umožňujú jednotlivcovi hovoriť MY.²⁶ Práve tento pocit spolupatričnosti umožnil pohanom aj vo Vojtechovom prípade hovoriť MY v opozícii k VÁM. Teda naša pôda, náš svet, naši bohovia v opozícii v vášmu svetu, vášmu poriadku a vášmu Bohu. Tým, že čas agrárnych archaických spoločností bol cyk-

²³ ASSMAN, Jan. *Das kulturelle Gedächtnis*. München : Beck, 2005. 344 s., tu na s. 57.

²⁴ TŘEŠTÍK, Dušan. *Počátky Přemyslovců*. Praha : NLN, 1997, s. 309-311.

²⁵ GUREVIČ, Aaron. *Kategorie středověké kultury*. Praha : Mladá fronta, 1978, s. 77.

²⁶ ASSMAN, ref. 23, s.16.

lický, v každodennom živote a hlavne v jeho rituáloch sa sprítomňovala minulosť. Modus spomienok (aj v archaických aliterárnych²⁷ spoločnostiach) neustále pracuje s pevnými objektivitami spojenými s rečou alebo gestami, ako sú rituály, tance, mýty, vzory správania sa, oblečenie, tetovanie, šperky, umenie, atď.²⁸ To viedlo mnohých kultúrnych sociológov k záveru, že minulosť vzniká práve tým, že sa človek prítomnosti na ňu odvoláva. V spomínaní je minulosť rekonštruovaná. V sprítomňovaní pôvodného rituálu, rituálu počiatku, sa nám ukáže druhý dôvod používania MY. Kollektiv Gedächtnis,²⁹ teda kolektívna pamäť, ktorá sa neustálym opakovaním konštruuje, potvrdzuje príslušnosť ku skupine, ktorá vykonáva rovnaké rituály ako JA, teda zrazu tvoríme MY. A tým sa nás dotýka všetko, čo chce NÁŠ svet a poriadok narušiť a sme ochotní vykonať všetko na jeho obranu. Aj zabiť narušiteľa MÔJHO, NÁŠHO poriadku. Tak ako sa to stalo sv. Vojtechovi.

V prípade Jamesa Cooka bude mnoho hovorené o tabu. Preto si musíme najprv ujasniť, čo to je. Tabu (polynézske tapu) je termín vypožičaný od Maorov z Nového Zélandu. V náboženstve Polynézanov ako v každom sakrálnom systéme funguje inštitúcia „tapu“. Toto slovo popisuje božský vplyv v jeho negatívnych dôsledkoch, ktoré činia niektoré osoby a predmety neprístupnými a zakázanými. Tabu je vyhradené stavom prechodnej posadnutosti a môže byť nákazlivé.³⁰ Tabu je niečo nevy povedané, nespísané pravidlá, ktoré fungujú na ústnom princípe. Tieto pravidlá sú silne ritualizované a každé ich porušenie je tvrdo potrestané. Na jednej strane sa pod týmto pojmom rozumie posvätné, posvätené a na druhej strane hrozivé, nebezpečné, zakázané, nečisté. Je pritom zaujímavé konštatovanie, že tabu nepotrebuje zdôvodnenie, dôvod svojej existencie. Rozoznávame dva druhy tabu. Prvý je priame prirodzené tabu, ktoré vyplýva z tajuplnej sily určitej veci alebo osoby. Druhý druh je nepriame prenesené tabu, ktoré takisto pochádza zo zmienenej sily ale je z nej získané alebo prenesené (napr. dotykom). Tabu rovnako môže byť trvalé alebo dočasné. Tabu predstavuje strach a bázeň pred pôsobením magických démonických síl.³¹

Cook zhodou dátumov považovaný za boha a tak s ním bolo aj nakladané. Jeho nepredpokladaný a domorodcami „nevymodlený“ návrat bol chápaný ako

²⁷ Platí, že ústne prerozprávania dejín sú silnejšie napojené na určitú societu ľudí, ktorej sú určené. ASSMAN, ref. 23, s. 66.

²⁸ ASSMAN, ref. 23, s. 52.

²⁹ ASSMAN, ref. 23, s. 38-42.

³⁰ Oceánie. In ELIADE, Mircea - CULIANU, Ioan P. *Slovník náboženství (Dictionnaire des religions)*. 2. vydání. Praha : Argo, 318 s., tu na s. 195.

³¹ Tabu a ambivalence citových hnutí. In FREUD, Sigmund. *Totem a tabu, vtip a jeho vztah k nevědomí : Teoretická část*. Prel. Ludvík Hošek. Praha : Práh, 1991, s. 22-56.

chyba a hlavne za okolností, v akých sa odohral. Na zátoku bol uvalený zákaz – tabu a nebolo naň možné vstúpiť. Tým, že to Cook a jeho druhovia, aj keď v nevedomosti, vykonali, toto tabu porušili a sami sa ním stali. Prebrali na seba všetky atribúty nebezpečnosti tabu. Stali sa zakázanými a nebezpečnými, ktorých pre zachovanie vlastnej existencie a existencie spoločenstva bolo nutné odstrániť. Okrem toho sa Cook prehrešil proti zvyklostiam domorodcov aj skôr: povolil pochovať mŕtveho námorníka vo svätyni a zo sôch bohov (boha vojny Tu) vytresali nový stožiar, ako náhradu za pôvodný, ktorý bol poškodený pri búrke. Viacero chýb naraz, ktoré sa naakumulovali. Nielen svätynia je ako sakrálny objekt tabu a podlieha určitým pravidlám, ale aj mŕtvy ako osoba nachádzajúca sa na pomedzí medzi svetmi živých a mŕtvych je považovaná v istých, hlavne archaických, kultúrach za nebezpečnú, nečistú, ktorej sa treba strániť. Rovnako aj sochy bohov sú posvätné, sakrálné a tým aj tabu. Akékoľvek prekročenie tabu teda bolo veľmi ostro sledované. A možno práve na to Cook doplatil.

Ako sme si načrtli, v aliterárnych ako aj archaických spoločnostiach nie je oddelené sakrálné od profánneho. Obidve zložky života spolu splývajú a nie je možné určiť, kde za končí jedna a začína druhá. V oboch uvedených prípadoch boli ľudia zabíjajú z dôvodu narušenia všeobecne platného poriadku, či už pokusu o zavedenie nového poriadku alebo kvôli porušeniu posvätnosti nejakého okrsku. Rozdiel bol v tom, že Vojtech bol nepriateľsky prijímaný už od začiatku a vedome išiel do nebezpečenstva, aby získal, to čo vždy chcel: umrieť pre Krista. Cook naopak bol prijatý ako boh, ako dobrý boh, a tak s ním bolo aj nakladané. Zmenou správania sa, či už z jeho strany najprv alebo zo strany domorodcov, sa však zmenila aj verejná mienka o ňom, až zhodou náhod zahynul a spolu sním aj štyria jeho námorníci.

Saint Adalbert and James Cook. Taboo and the Fear of Eternal Return

On the example of the two studies, about the saint Adalbert und James Cook, we want to show and explain the terms of taboo, time, collective and cultural memories, which connect the people into the one society under the same rules, rites, who are in the different occasions able to handle in the same way.

They differ in some ways which are more or less important. Adalbert was killed in 997 (23/24th. of April), Cook in 1779 (14th. of February). So there are almost 1000 year between them. Also Adalbert went to the pagan Prussia with the knowledge, he could be killed. But he was a priest and a missionary so he

coped with this possibility. Cook was a sailor of the late 18.th century, who was finding the new resources. First time he came on Hawaii, he was welcomed like a good god Lono. He made great matters and all Hawaiian people thought, he is the best for them, he took care, taught them. There was a mythological story about Lono, he should go away but first he had to promise his relatives and all the people, that he will return. So Cook left and returned, but not in the time he was waited and welcomed. Unfortunately he made mistakes at his first stay: he left to make a mast from the statue of the god of war Lu, he left to bury a dead sailor man on their sacral place, and the bay they disembarked was under taboo. Both, the dead person and the sacral place are specific; they have the attributes of sacrament and are situated between the worlds of the living and that of the dead. There are specific rules above them, rules, which when they are broken, can hurt and be dangerous. Taboo as an old word from Polynesia, means the negative influence of the gods, which can make people and things forbidden, dangerous. It can be contagious, that is why people who broke taboo become taboo by themselves. Like Cook and in that case, the taboo should be destroyed. The case of the saint Adalbert is a bit different. He wanted to be a martyr so he decided to go to Prussia. The most important words written in his vita are those, where the pagans tell him, that because of his presence and activity and his will to bring new rules and a new God, they (the pagans) will lose everything, their way of live, their natural system, the earth will be unfertile, all will be destroyed. This shows us many things. The time in the archaic societies is cyclic, everything returns to the beginning. In the repeating of the primal rites and myths, which are in the aliteral archaic societies more intensive connected to the society, the identity of the society in the time and area is showed. Each attempt to install new rules and order for the existing world are denied because of the old one. There is no reason to destroy something what functions perfectly. The identity given in the repeating of the myths and rites give to the people the right to speak instead of ME about US. Thanks to the rites we are participants in one society. We have a cultural and collective memory. This society we want, when someone tries to destroy it, to protect under all circumstances. Like saint Adalbert tried. And he had to die.